

credo

evangélikus folyóirat

XXVIII. ÉVFOLYAM
2022/1. • 1300 FT

„...mert Isten az egyházat az iskolák révén tartja fenn...” (LUTHER MÁRTON)

VE T Ó M A G
É S F O R R Á S

Tartalom

- BLÁZY ÁRPÁD:** Tanítvány(ság) 1
- KODÁCSY-SIMON ESZTER:** A szabadság és felelősség néhány vonása
az oktatásban Luther Márton írásain keresztül 3
- ITTZÉS SZILVIA:** A házi feladat, a törvény és az egyház 12
- ASZTALOS GYÖRGY – BUJDOSÓ ERIKA:** Vannak-e kiváló pedagógiai
teljesítményt nyújtó evangélikus iskolák? 16
- PETRŐCZI ÉVA:** Fák, No. II. Nemes Nagy Ágnes emlékére 23
- SISKA PÉTER:** Imago | Nekiüia | Hőjelenségek 24
- PUSZTAI GABRIELLA – MORVAI LAURA – BACSKAI KATINKA:** Egyházi
intézmények és eredményesség az ezredforduló után 26
- GADÓNÉ KÉZDY EDIT:** Arról, ami nagyot változott a pedagógiában, és arról, ami
örök. Tisztelges dr. Bánhegyi György (1920–2001) emléke előtt 33
- Körkérdés: Tanítható a hit? 37
- PATAT HÉDI:** Isten közelében 38
  - NAGY OLIVÉR:** Megmaradni 39
  - ŐZE SÁNDOR:** Angyallal való tusakodás 40
  - DEMETER IRÉN:** Hitkérdés 41
  - SZÓTS ZOLTÁN OSZKÁR:** A magot az Úr veti, de gondoznunk nekiünk kell 42
  - KORZENSZKY RICHÁRD OSB:** Tanítható a hit? 44
  - SZAKÁL FERENC PÁL:** Szükséges-e az egyházi iskola az egyházi pedagógia megvalósításához? 45
  - SCHALLER BERNADETT:** A lelki dolgokról 46
  - SIMON Z. ATTILA:** A számok nem hazudnak? 48
  - LACKFI JÁNOS:** Hústemplom 50
- HARASZTI SZABÓ PÉTER:** Magyarországi iskolahálózat és oktatás a középkorban 52
- MEDGYESY S. NORBERT:** Az evangélikus iskolai színjátás. Az értékelvű
és tartalmas élménypedagógia iskolapéldája 60
- SZ. NAGY GÁBOR:** A felekezeti oktatás három évtizede az első világháború után 69
- URBÁN GYULA:** Hangyanyöszörgés 76
- FERKAI ANDRÁS:** Lezárt szépség 78
- HORKAY HÖRCHER FERENC:** Hiábavaló és mulandó? Még egyszer az esztétika egyetemi oktatásáról 80
- BOJTOS ANITA:** „Az életet onnan kell tovább építeni, ahol van”. Interjú Jelenits Istvánnal 87
- CSERMELYI JÓZSEF:** Az Evangélikus Országos Levéltár online levéltár-pedagógiai anyagai 95
- BORÓKAY ZSÓFIA – KONDOR BOGLÁRKA:** Evangélikus Országos Múzeum: ahol a tanulás
szórakozás 97
- HORVÁTH ORSOLYA:** Feltárulások és elrejtőzések 99
- PAYER IMRE:** Petrőczi Éva gyűjteményes kötetéről 102
- KAMARÁS ISTVÁN OJD:** A gépezet és a kert 104
- URBÁN GYULA:** A névjegy hátsó oldalára 108

Az evangélikus iskolai színjátszás

Az értékelvű és tartalmas élménypedagógia iskolapéldája

→ MEDGYESY S. NORBERT

Manapság, a 21. század elején a legtöbb szülőnek, tanárnak és művésznek fejtörést okozhat, hogy miként, milyen módszerekkel adjon át olyan klasszikus értékeket és velük járó szellemi meg emberi tartást, amely természetes módon határozta meg ezer esztendő nemzedékeit. Mit lehet hasznosítani abból a kultúrkincsből, amely a középkori, a reneszánsz és a barokk kori iskola közvetítésével generációk pátriaképét, öntudatát, alapvető történelem- és azon keresztül életszemléletét és vallásgyakorlatát határozta meg? Melyek azok az eddig rejtett vagy csak néhány színház-, dráma- és zenetörténész által ismert szövegek, dallamok, amelyek pusztán létüknél, értéküknél, emelkedett, ugyanakkor nem cikornyás és nem dagályos stílusuknál fogva minden korszak emberéhez szólni képesek, és hatni tudnak a jó irányban? Az iskolai színjátszás választ adhat ezekre a kérdésekre. Ma is alkalmazható, a sokszor emlegetett élménypedagógia körébe tartozó, kipróbált érték-módszert jelent.

Az iskolai és az evangélikus színjátszás jellegzetességei és típusai Magyarországon

A közép-európai és benne a magyarországi közép- és felsőfokú oktatási intézményekben az 1530-as évek és 1790 között a diákok által előadott, a tananyag szerves részét képező, a tanév rendjéhez és az egyházi ünnepekhez igazodó színpad jelentette a színház világát. A reneszánsz és barokk stílus időszakában elsősorban misztériumjátékok, dramatikus prédikációk, szakrális és profán témájú iskoladrámák szólaltak meg. Az iskoladráma a rö-

vid, két-három szereplős dialógusoktól és deklamációtól a többfelvonásos, akár száz-százharminc diákszereplőt is megszólaltató, szakrális és profán témájú, többféle műfajban virágzó, hazánkban főként magyar, latin és német nyelvű, funkcionális, morális és patrióta színjátszást jelenti. A *színjáték* nem feltételez szöveget, azon belül a *dráma* viszont minden esetben szöveggel előadott színdarab.

Az 1534 és 1790 közötti időszakból a Magyar Királyság területéről mintegy tizenkétezer színjáték-előadásról van tudomása a Régi Magyar Drámatörténeti Kutatócsoport által kiadott adattáraknak. A profán témájú drámák között történelmi, mitológiai és szerelmi drámák, társadalmi szatírák, bukolikák és mesterségtételkedések kerültek színpadra. A szakrális színjátszást bibliai és misztériumjátékok, mirákulumok, látványos körmenetek és moralitások jelentették. A protestáns felekezetek között megkülönböztetünk evangélikus, református és unitárius iskoladrámát. A katolikus gimnáziumok színjátékait szerzetesrendenként csoportosítjuk: jezsuita, piarista, obszerváns ferences, minorita (konventuális ferences), pálos és igen kis számban premontrai, bencés és ciszterci előadásokról tudunk, továbbá ismert a román nyelvű görögkatolikus iskolai színjátszás is. Az előadások oktatási alkalmakon (pl. vizsgák, deklamációk, tanévnyitó és tanévzáró), reprezentációs eseményeken (királykoronázás, mecénás ünnepei, katonai parádé, jeles vendég érkezése), továbbá liturgikus ünnepek misztériumtartalmának ábrázolásaként (pl. karácsony, vízkereszt,

→ *Medgyesy S. Norbert* (1977): győri születésű, a PPKE BTK Történelemelméleti, Módszertani és Didaktikai Tanszékének tanszékvezetője, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézete Régi Magyar Drámatörténeti Kutatócsoportjának tagja, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Népzene Tanszékének óraadó tanára és a Boldog Özséb Színtársulat vezetője.

nagypéntek, húsvét, úrnapja, Nagyboldogasszony ünnepe) szólaltak meg.

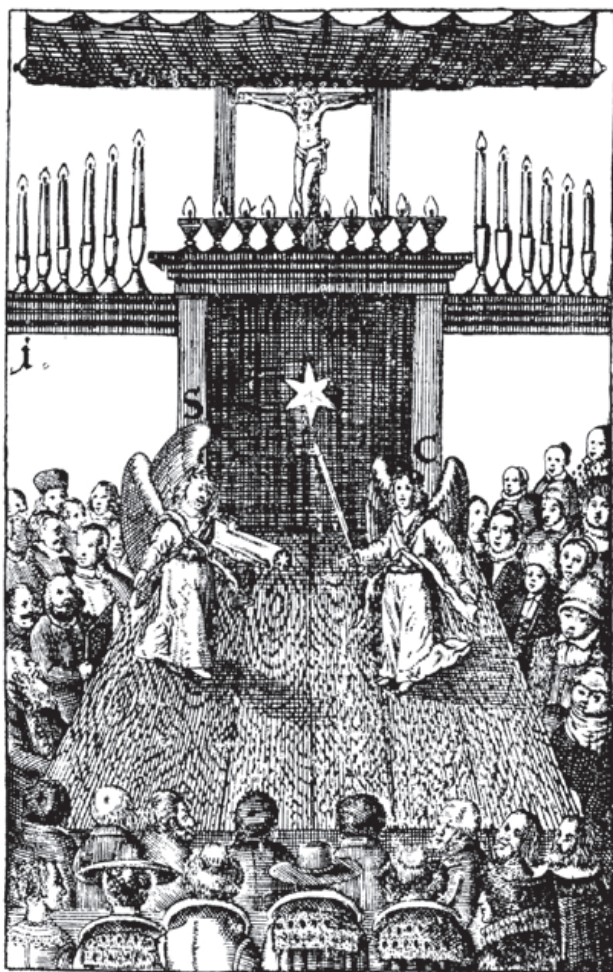
Az iskoladráma a *funkcionális színház* szövegekönnyve. Az előadásokkal ugyanis a gimnáziumi (kollégiumi) és a jezsuita akadémiai tanárok elsősorban nem gyönyörködtettek, hanem neveltek és tanítottak, mert az előadások az oktatásnak nem kellékei és kiegészítő elemei, hanem szerves részei voltak. Az előadás szövege, annak megtanulása, elemző próbája és bemutatása volt maga a történeti, vallási, mitológiai, nyelvészeti és filozófiai tananyag, ezáltal maga a drámaíró tanár műve és a színjátszó tizenéves diák önmaga vált tankönyvvé. A színpadi bemutatók csiszolták a diákok beszédstílusát, artikulációs készségét, meghatározták kiállását, és fejlesztették memóriáját. Elsősorban a történelmi témák színpadra állítása jellegzetesen *patrióta színházzá* emelte a diákelőadásokat. Megfelelő tartalmat adott a színjátszók és a nézők ország- és nemzet-tudatának (vö. hungaruspatriotizmus az 1800 előtti Magyar Királyság területén), valamint felekezeti identitásának. A verbális és a figurális megjelenítést egyaránt alkalmazó emblemikus kifejezőmód segítségével az iskolai előadás exemplummá, azaz példázattá vált. A Magyar Királyság területén élt népcsoportok anyanyelvének megfelelően többségében latin, magyar és éppen a szász evangélikusok esetében német, sokkal kisebb részben szlovák és román nyelvű előadások hangzottak el. A jezsuitákra és a piaristákra leginkább a latin nyelvű színjátszás volt jellemző. A protestáns, a minorita, a ferences és a pálos gyakorlatban túlsúlyban voltak az anyanyelvű előadások.

A 16. századi alapítástól kezdve nagyjából folyamatosan működtek evangélikus líceumok. Az egyik legelső hazai iskoladráma-előadást az evangélikus iskola munkájaként a felföldi, német többségű Körnöcbánya lakossága látta 1534-ben, Gál jeles napján (október 16-án) *Heautontimorumenos* címmel, Terentius-átiratként. Az egyik legkorábbi lutheránus előadásnak Sztárai Mihály hitvitáját (*A papok házasságáról*, 1550) és Bornemisza Péter kiváló *Életrajzát* (1558) tarthatjuk. Az evangélikus iskolák közül – Varga Imre kutatásai szerint –

harminchét scholában alkalmazták a színjátszás pedagógiáját. Az evangélikus iskolák előadásai – szász és középkori eredetű német városok lévén – többségében németül hangzottak el. A legbővebb drámatermést nyújtó színjátszóhely az erdélyi szász Brassó volt 62 előadással, majd Bártfa (59), Pozsony (57), Sopron (43), Besztercebánya (42), Eperjes (42), Nagyszeben (23), Selmecebánya (16), Illava (15) és Körnöcbánya (15) következett az előadások számát illetően. Breznóbánya (11), Csetnek (11), Rozsnyó (9) és Nagypalugya (7) felföldi városok lutheránus színjátszása is kiemelkedőnek számított. A 16–17. századi előadások német nyelven, a 18. századi színdarabok magyarul hangzottak el; közéjük sorolható a rábaközi Vadosfán, továbbá Győrött és a Sokoró-vidéki Felpéc iskolájában, valamint Sopronban, Rozsnyón és Eperjesen bemutatott előadások sora. Anyanyelvű és teljes drámaszöveg – az alábbiakban részletesen említett Eszter-drámákkal – Győrből és Felpécről maradt fenn. A leggazdagabb többnyelvű lutheránus drámaszövegforrásunk az úgynevezett *Mártoni drámagyűjtemény*, amelyet Turócszentmártonban őriznek.

Luther és Melanchthon hasznosnak tartotta a diákszínjátszást. A protestáns iskolák repertoárját ó- és újszövetségi személyek életét bemutató (apokrif elemeket mellőző) bibliai előadások, hitvitázó drámák, egyetemes és magyar történeti témájú színjátékok, párbeszédés óévbúcsúztató és újévi köszöntők, farsangi komédiák, nyelvészeti és filozófiai témájú deklamációk, társadalmi satírák, szerelmi és lakodalmi játékok, valamint a tanácskozások sorozatából álló, a retorikai gyakorlatokkal rokon konzultációs drámák jelentették. A lutheránus kultúrában kimondottan iskolai ünnepnek számított október 16., Gál napja, amikor kakasviadalt, kakasütést és lakomázást tartottak, ugyanis a Gál ~ Gallus latin személynév kakast jelent. Az a diák lett az iskolában a király, aki leütötte a futó kakast. Az iskolai előadásokat énekléssel, hangszeres muzsikával és tánccal fűszerezték.

A konzultációs drámák közé sorolható az I. Rákóczi György erdélyi fejedelem búcsúztatására

1637-ben írt deklamációs színjáték, a *Schola triumphata*. Aktuálpolitikai panaszjáték a Wesselényi-mozgalomról és annak elfojtásáról szóló, *Actus de periculis patriae et Scholarum Desertione* című eperjesi (1670) színdarab. Thököly Imrét a *Hungaria respirans* című darabban köszöntötték Eperjesen 1682-ben. II. Rákóczi Ferenc fegyveres felkelését a *Fata Ungariae* (1705), a békére vágyó *Europa comico-tragica* (1706) és az Árpád-házi II. Andrást Rákóczi előképének tartó *Palladium sacrum* (1707) című drámával üdvözölték. Evangélikus szerzőtől meglepő, de a pozsonyi előadási helyszín indokolja a Habsburg I. Lipót császár koronázására köszöntőként írt, 1659-ben bemutatott pompázatos barokk *Fatum Austriacum* című allegorikus színdarabot. A tanév során oktatási, karácsonykor betlehemes játékként funkcionáló latin retorikai és poétikai gyakorlatok (*lusus scholasticus, actus declamatorius, exercitia oratoria*) hangzottak el.

Evangélikus színjátékok Eszterről

Magyar nyelven két teljes szövegű iskoladráma maradt fenn a lutheránus iskolákból. Mindkettő az ószövetségi Eszter történetét dolgozza fel ismeretlen szerző tollából. A hosszabb változatot Győr város közönsége látta 1724-ben, a rövidebbet valamivel később a közeli Felpéc (Győr vármegye) evangélikus iskolájának diákjai mutatták be. A győri drámaszövegben a tanuló diák, a Puer említi az előadás helyszínét, amikor elúzi a lakomáról a *Mendicust*, azaz a Koldust (a dolgozatban a dráma- és énekszövegeket nem kritikai, hanem olvasóbarát módon, mai helyesírással idézzük):

„Vajon papa ura, talán nem szégyenled,
Hogy inkább menyecskét kívánsz, mint ebédet?
Hiszen egész Győrött menyecskék jól tudják,
Hogy csak vén koldus vagy, tefelőd tartják.
Nehéz lehet foltos tarisznyád nyakadnak,
Minden nyomás után hogy fingsz magadnak.”¹

A játékok – a kortárs iskoladráma-gyakorlatnak megfelelően – felező tizenkettes szótagszámú, négy sorból álló versszakokban szólaltak meg. A cselekmény és a drámák mondanivalója hűségesen követi Eszter, Ahasvérós (a drámában Asverus) és Mordokaj bibliai történetét. A győri előadás viszont udvarmestert (Hofmeister), tulajdonnevekkel ellátott udvaroncokat és cigányokat (Zingarus, Zingara) is felvonultat, ezáltal közjátékszámba menő elemekkel, egyúttal harsány és szabadszájú kijelentésekkel, szólásokkal (pl. „Úgy fénylik a fogad, mint a Salamon töke”) fűszerezi vagy teszi érthetőbbé és élvezhetőbbé a bibliai történetet. Feltűnik az iskoladrámák gyakori szereplője, Morio, ebben az esetben Alter Morio is.

A felpéci bemutató iskolai és egyúttal prófétai környezetbe helyezkedik:

„Az Isten hegyén volt régen az oskola,
A próféták egész serege ott vala,
Ott az ifjúságot istenes dolgokban
Nevelték, oktatták a tudományokban.”²

A bibliai tanítás elsőségét emeli ki a győri előadás
Prologusa:

„Nem Arisztotelész mély okoskodását,
Sem nem Nagy Sándornak sok hadakozását,
Erős Herculesnek vitézkedő karját,
Hozzuk elő mostan ezeknek virtusát.

Hanem a Szentírás, amely életünknek
Egy zsinórmértéke és a mi hitünknek,
Mostani munkánkban ez az útmutató,
Amely mindeneknél, hej, mely igen ható.

Sem Talos, sem Plato, sem Anaximenes,
Sem Anaxagoras, tudós Zoroastes,
Sem Philo, Cicero, bölcs Arisztotelész,
Tudománnyal semmi ehhez a Szókratész.”³

A színdarab erkölcsi tanulságokat is megfogalmaz
a diákok számára: „De jobb az embernek magát
megalázni, / Azután másoktól fölmagasztaltatni.”⁴
Morio szavaival ugyanez a mondanivaló a győri
bemutatón:

„Közmondásban szokták magyarok mondani,
Bízd el magad, szégyent ha akarsz vallani,
Kevélyeket Isten szokta megalázni,
Alázatosakat nagyra felemelni.”⁵

A Király intelmei a felpéci szövegváltozatban az
alkoholfogyasztásról szólnak:

„Az ivásban pedig ez a törvény lészen,
Senki az ivásra mást ne erőltessen,
Nem embernek való tust nótára inni,
Az ökörnek szoktak, ha iszik, fütyülni.”⁶

A leendő házastársaknak is nyújt népi stílusban
elmondott bölcsességeket a Hatodik Tanácsos:

„E szent szó így legyen: ez igazi tanács,
Nincs ebbe legkisebb hiba, sem pedig gáncs,
Ha férfi vagy, sokszor féket és zablát ránts
Az asszony szájába, mint csípő kullancs.”⁷

Mire a Király felel:

„Minden asszonyi rend ebből jól megértse,
Az urát, mint illik, félje és becsülje,
Minden férfi pedig a maga házában
Uralkodjék s légyen fej a gúnyájában!”⁸

Ezt erősíti meg a győri szövegben Asverus: „Tanul-
ják böcsülni asszonyok férjüket, / Ne tartsák úgy
őket, mint gubás ebeket.”⁹

Morio ajkáról természetesnek hat a feddő és egyben
vulgáris stílus:

„Menj el, siess gyorsan, mert teli vagy búzzal,
Talán a Venusnak főztél te ma mézzel?
Étket nem királynak készítettél szerekkal,
Sőt, szeretődnek fingottál bőséggel.

Fúj, fúj, oda vagyon már a te böcsületed,
Híres kurva, menj ki, nincsen emberséged,
Ágyékdod nem tiszta, mert megavult segged,
Királynak nem tetszel, vessz el, nincs szépséged!”¹⁰

Az Eszter-drámák a mindennapi élet nyelveze-
tébe és helyzetkomikumaiba helyeztek egy ókori
történetet oly módon, hogy az eseménysor bibliai
tartalma és ezáltal üdvösségtörténeti mondaní-
valója sértetlen maradt.

A latin nyelvű iskolai, legtöbb esetben dra-
matikus gyakorlatok, köztük az *exercitia oratoria*
hungarus mestere a felföldi Andreas Sartorius
(1624–1679), az illavai (Trencsén vármegye) evan-
gélikus líceum magisztere volt. A nagy művelt-
ségű Sartorius karácsony, húsvét, áldozócsütörtök
(Krisztus mennybemenetele) és pünkösdi ünnepén
mutatott be diákjaival széles közönség előtt iskolai
szónoklattani és dramatikus gyakorlatokat *actus*
oratorius, *actus declamatorius*, *lusus scholasticus*
műfajmegjelöléssel. Bennük a diákszereplők egy-
más után deklamálnak a megadott ünnepről.

Joób Árpádnak a Luther Kiadó gondozásában
megjelent kitűnő és oktatásban jól alkalmazható
gyűjteménye, a *Jelenté magát Jézus* egy népi betle-

hemest is élénk tár a tiszántúli Királyháza (Ugocsa vármegye) hagyományából. E népi játék forrásvidéke ugyancsak a barokk kori színház világába vezet. A betlehemes játékok szövege szintén iskolai poétikai és retorikai gyakorlatból eredeztethető. Az 1800 előtti Magyarországról ismert harminc, úgynevezett történeti betlehemes játék közül öt színdarab köthető az evangélikusokhoz. Közülük az eperjesi líceumban 1651 januárjában a Halléből származó drámaíró, költő és rézmetsző Peter Eisenberg műveként előadott *Ein zwiefacher poetischer Act und geistliches Spiel von der dreyen Gaben der Weysen auss Morgenlande* című háromkirályok-játék azért jelentős, mert tizenkét színpadkép készült a bemutatóról. Magyarországon ez az egyetlen képi ábrázolás egy iskoladráma-előadásról, nem számítva a soproni jezsuita díszlettervgyűjteményt, amelyet több előadáshoz alkalmaztak. Az eperjesi képekről látszik, hogy a nézők körülülték a színpadot, amelynek hátterében oltárszerű emelvényen állva énekeltek az angyalok, és egy csillag alakú, nagy képen megfestve mutatták be vízkereszt ünnepének fő mondanivalóját, a háromkirályok betlehemi látogatását és az Istengyermek Jézus imádását. Eisenberg német nyelvű vízkereszt-i játékának egyes színpadképeit reneszánsz és kora barokk stílusú, kórusra (néhol két kórusra) és hangszerkíséretre írt, többszólamú (polifon) betétek választották el; Kővári Réka szerint a hazai betlehemes játékok zenei anyagában – a gregorián dallamok mellett – ezek a tételek állnak a legmagasabb művészi fokon.

Az evangélikus iskolai színjátszásból nem hiányozhatnak a barokk színpadra jellemző allegóriák sem: az ugyancsak Eperjesen 1668 és 1671 között színre vitt *Jesus desiderium et delictum piorum – Votis provocatus, aggratulationibus exceptus* című, öt *Inductió*ból (kimenetből) álló karácsonyi játékban a próféták, Keresztelő Szent János és az evangélisták mellett maga a hat Kívánság (Desiderium) áhítja a Megváltót, és a Négy Égtáj örvendezik Jézus Krisztus világra jöttének. A moralitásban természetesen Justitia (Igazságosság), Misericordia (Irgalmasság), Religio (Vallás) az erényeket képviselik, s mellettük színpadra lépnek a bűnök is, mint Idolat-

ria (Bálványimádás) és Mundus (a rosszra csábító Világ), akik bűnbe viszik az embert.

A magyar színháztörténet időrendjében először az evangélikus színpadon találkozhatunk az utolsó ítélet dramatikus ábrázolásával. A brassói evangélikus líceum három színdarabjában jelenítette meg az apokalipszist. Mindhárom drámaadat Johannes Stamm helyi szász polgár *Tagbuch*jából (naplójából) ismeretes. 1665. február 11-én és ugyanazon esztendőben a nagyhéten egymás után mutatták be a brassói lutheránusok az utolsó ítéletet és a dúsgazdagról és a szegény Lázárról szóló bibliai példabeszédet (Lk 16,19–31). Ugyanabban a líceumban farsangi időszakban, 1673. január 15-én mutatták be a *Der reiche Mann und der arme Lazarus* című darabot, amelyet 1713-ban ugyancsak *Der reiche Mann* címmel – nem biztos, hogy azonos szöveggel – megismételtek. A soproni evangélikusok az 1650-es években dramatizálták ezt az evangéliumi példabeszédet. Minden bizonnyal azért, mert így akarták figyelmeztetni az embereket a farsangi mulatságok esetleges kicsapongásaira, túlzásaira vagy a Lázárt jelentő szegény éhezők és szomjazók elhanyagolására, amely maga után vonja Isten szigorú ítéletét. A következő utolsóítélet-játékot a halottak feltámadásának megjelenítésével együtt adták elő 1670 februárjában Brassóban. Evangélikus végítélet-előadásról szóló utolsó adatunk ugyancsak a dél-erdélyi Brassóból, 1682 januárjából, azaz szintén a farsangi időszakból való. Erről a színpadi eseményről *Die Auferstehung der Toten und das jüngste Gericht* címmel tudósít Stamm *Tagbuch*ja. Az említett evangélikus színjátékok szövege sajnos nem maradt fenn, csak ezek a naplóbejegyzések szólnak róluk, amelyeket Varga Imre kutatásaiból ismerünk.

Dramatikus népénekek

Énekelt dialógus

A protestáns énekeskönyv, a graduál és a katolikus nyomtatott és kéziratos énekeskönyv is lehet dramatikus, azaz párbeszédés előadás vagy monodráma forrása.

A kéziratos *Eperjesi graduál* (1635–1652) az eperjesi evangélikus gyülekezet helyi színezetű anya-

gával, saját tételekkel, a liturgikus énekek mellett többszólamú feldolgozások és tekintélyes számú, hetvenegy darab gyülekezeti népénekekkel a magyar zenetörténet egyik legkitűnőbb forrása, amelyet Ferenczi Ilona és H. Hubert Gabriella kiadásában ismerünk. Legkorábban ebben a kottás forrásban olvasható a „Mikor Adam üzeték a' Paradiczomból” kezdetű, harminchét versszakos ének *Az Adam siralma* címmel (f 182v – f 185r). A költeményt az *Eperjesi graduál* lejegyzője, a Breznóbányáról származó Banszki Dániel kántor, *inspector scholae* örököltette meg 1642. április 8-án, nagypénteken. Előadása egyértelműen dramatikus, hiszen két szereplője van: Ádám és a vigasztalást hozó Angyal. Szerepeiket így választja el az ének: „Az Adam siralma” – „Az Angyal vigasztalya Adamot” – „Az Adam felel Istennek hálát advan”. Ez az Ádám-siralom Csomasz Tóth Kálmán és Ferenczi Ilona kutatásai szerint – az énekeskönyv többi tételével együtt – középkori felföldi forrásokra támaszkodik, már 16. századi szlovák nyelvű énekeskönyvekben is helyet kap, majd Georgius Transcius (Jiřík Třnovský) *Cithara Sanctorum* (első kiadás: Lócse, 1636) című lutheránus énekgyűjteményében is olvasható. Népszerűségét és felekezeti közti alkalmazását mutatja, hogy az evangélikus *Zöngedező mennyei kar* (Lócse, 1692–1694, 1696) és a *Győri korálkönyv* (18. század második fele), a református források közül a *Kecskeméti graduál* (1637–1681) és a *Komáromi énekeskönyv* (1701), továbbá a katolikus kézirat *Paksi Márton György-énekeskönyv* (Kunsziget, Győr vármegye, 1760–1761) is tartalmazza. Nagyobb szövegeltéréssel a katolikus *Döri énekeskönyv* (Dör, Sopron vármegye, 1763–1774) és a *Nagyölvedi énekeskönyv* (Komárom vármegye, 1802–1810) is elénk tárja. Részlet az *Eperjesi graduál* szövegével, amely karácsony böjtjén, egyben Ádám és Éva napján, december 24-én vagy a történeti forrásokat követve nagypéntekenként napjainkban is könnyen énekelhető:

NARRÁTOR

Hogy Ádám kiűzetik a Paradiczomból / A szent hely előtt állván / Esetét bús szívből / Jajgatja halálnak, / Látván kínját lángnak, / Fiait össze hívá / S monda nekik akkor sírva:

ÁDÁM (*bűnbeesése és a paradiczomból való kiűzése után sírva könyörög*)

Jaj, nékem, nyavalyásnak / És bűnös embernek, / Meg nem győzőm számlálni / Számát ínségemnek, / Mert megsebesedtem, / Gonosz bűnben estem, / Ördögnek késértésből / Megfosztatván minden jótól.

Rajtam, hogy szabadsága / Istennek tündöklik, / A jóval nem jól élvén / Hirtelenségre hajlék, / Akartam hasonló, / Istenhez egyenlő / Lenni a tiltott fának, / Gyümölcsét láttam s kóstoltam.

Én szép ártatlanságom / azonnal elvesze, / Istenemnek is képe / Szívemből kidőle, / Testem s lelkem fénye / Gyalázatba ese, / Igazságom, szentségem / Éntőlem mindjárt elkele.

Én hozzád folyamodom, / irgalmas Úristen, / Benned van bizodalمام, / Te jobb karod mentsen! / Vallom bűnös voltom, / Szent irgalmadat várom, /

Mentségem oly nincs nékem, / Hanem bocsásd meg sok bűnöm!

ANGYAL (*vigasztalja Ádámot*)

Reád száll majd jó kedve, / Ne búsulj, sőt, örülj, / Kétségbe is ne essél, / Nem maradsz árvául, / Mert meghallgattatott / A te imádságod, / Leszen ez neked jó hír, / És vidámító kedves ír.

Ím, származik szép Szűztől / Istennek egy Fia, / Üdvözítő Úr Jézus, / Angyalok Királya, / Az megrontja fejét, / Ördögnek seregét, / És téged kiszabadít, / Hatalmuk ellen erősít.

Világra jön emberi / Tiszta természetben, / Keresztet, szegénységet, / Visel kint éltében, / Rút halált érted / Szenved, hogy te lelked / Szent Vére megtisztítsa, Atyjába újonnan oltsa!

ÁDÁM (*felel megvigasztalódva*)

No, tehát, magas eget, / Föld és minden állat, / Örülj velem, találtam / Jótévő fő Urat, / Örvendj, vigadj, tapsolj, / Bánatot messze tolj, / Széles világnak részén, / Ember, ki hol találtatol [találtatsz].

Valamit esetemmel / Elvesztettem kertben, / Megtéríté az Isten / Ismét csodaképpen, / Az ő Szent Fiáért, / Kit adott emberért, / A vállára fölvette, / Mindnyájunk terhét fizette.¹¹

Monodrámák

A 18. századi csíksomlyói passiójátékok és általában a misztériumdrámák egyik legmeghatóbb részei a Péter-síralmak. Az evangélikus hagyományból, Eperjesről (és valószínűsíthetően Bártfáról és Lőcséről) az 1660-as és 1670-es évekből ismerünk egy latin nyelvű darabot *Petrus paenitens et Judas desperans in theatro repraesentati* címmel. Az öt *Inductió*ból álló színjáték allegorikus figurákat – Istenek Szelleme (Genius Diei), az Éjszaka Szelleme (Genius Noctis), Állandóság (Constantia), Gyarlóság vagy Mulandóság (Fragilitas), Remény (Spes), Vezeklés (Paenitentia), a Becsület Szelleme (Genius Candidus) – és mitológiai figurákat (Proserpina) is felvonultat. Az úgynevezett *Mártoni drámagyűjtemény*ben fennmaradt játék a két apostol, az Istenben bízó Péter és a kétségbe esett Júdás

bűnbánattartásának különbségét állítja szembe, és emellett Krisztus sírba tételét is megjeleníti (*Inductio IV.*) szép Mária-, Mária Magdolna- és János-síralmak kíséretében.

Magyar nyelven az egyik legszebb szövegű Mária-síralmat a már említett *Eperjesi graduál* is elének tárja „Jaj, édes méhemnek drága, édes gyümölcse” kezdősorral (f 185v – f 186r). Az 1650 előtt keletkezett, a kereszt alatt elhangzó, lírai szépségű, metaforákkal teli *planctus*t a szintén lutheránus *Zöngedező mennyei kar* népszerűsítette. Innen kerülhetett – többek között – a katolikus kéziratoss *Vépi énekeskönyv* (Vas megye, 1731, 117–118) és a *Döri énekeskönyv* (1763–1774, 119–120) tételei közé. Élő gyakorlatban a barcasági (Brassó vármegye) evangélikus, hétfalusi csángó Pürkeréc községben Kallós Zoltán (1926–2018) gyűjtötte.¹² Gyakorlati céllal, napjainkban is lelki gyümölcsöket termő módon éneklésre biztatva – a *Zöngedező* és e népi gyűjtés nyomán – a katolikus *Éneklő Egyház* (1985, 93) és az erdélyi *Dicsérjétek az Urat* (1993, 93) énekeskönyv is javasolja alkalmazását. A *Zöngedező* szövegével így énekelhető a szintén a 17. századból eredő dallamra. E Mária-síralom nagypéntekenként vagy más nagyheti virrasztáson, keresztútjárásán a csend tiszta hangját, azzal együtt az édesanyjai szeretet példáját adja meg éneklőnek

Jaj, áldott méhemnek drága, é-des gyümölcse,
szegény ár-va, bús szívemnek egyetlen reménye!

és hallgatónak egyaránt:

2. Jaj! jaj! ki nem szánna, / Látván illy esetedet, / Könyves szemmel ki nem sirna, / Látván szent testedet.
3. Jaj, mind elhagyanak, / Szolgáid elfutának, / Mint mezőben egy virágszál, / Szintén úgy hagyanak.
4. Ó, drága szülöttem, / Ártatlan, édes Jézus, / Mi bűnt tettél, hogy fán függesz, / Szelíd, kegyes Krisztus!

5. Most édes italod / Méreg ecettel teljes, / Minden tagod sok kínokkal / Látom, igen terhes.
6. Koronád most tövis, / szent kezeidben klávis, / Szent nyakadon ütés, csapás / Vagyon, de nem kláris.
7. A bűnös Ádámnak / És Évának vétkéért, / Hurcoltattál, csapdoztattál, / Végre áldoztattál.
8. Kálvária hegyre / Meztelen vitettél, / Az kegyetlen hóhéroktól / Ott felfeszítettél.
9. Te szent oldaladból / Bőven csöpög piros vér, / E világon szerteséjjel / Futott szomorú hír.
10. Siratnak barlangban / Lévo mérges sárkányok, / Siránkoznak minden helyben / Lévo vadállatok.
11. Gyászba öltözének / Mindenféle állatok. / Sirat a Nap, óhajt a föld, / Sírnak a csillagok.
12. Siratlak szüntelen / Én is keserves szemmel, / Reád nézvén téged szánlak / Könnyes szememmel.
13. Szánjatok meg engem, / Erdők szép violái, / Keserüljön a hegyeknek / Zúgó csatornáik.
14. Vége légyen immár / Keserves panaszimnak, / Mert látom, nincs, ki szánója / Az én siralmimnak. Ámen.¹³

A Gergely-járás

Zárásként egy máig élő, könnyen alkalmazható, vérbeli iskolai népszokást mutatunk be, amely szintén a lutheránus iskolakultúra gyümölcse, annak elnépiesedett változata. Nagy Szent Gergely pápa (590–604) – Balázshoz hasonlóan – a tanuló ifjak patrónusa. A középkori iskolákban fő tantárgyként szereplő gregorián éneket róla nevezték el. Ünnepe, március 12. különböző színjátékokkal, zenéléssel és versenyekkel ékített, tipikusan az oktatáshoz kötődő és színielőadásokkal teli ünnep volt évszázadokon keresztül. Ezen a napon a 17. században az evangélikus, a 18. századtól a református, majd a katolikus iskolás gyermekek járták a kollégiumuk környékén lévő falvakat, és kis színdarabot mutattak be, amellyel a tanulás fontosságát és az iskolás élet szépségét hirdették, leendő diáktársaikat toborozva. A néphagyományban fennmaradt, „Szent Gergely doktornak, híres tanítónknak az ő napján...” kezdetű ének elsőként

az Ács Mihály szerkesztette, már említett *Zöngedező mennyei kar* énekeskönyvben olvasható. A *Zöngedező* a következő évszázadok evangélikus énekgyakorlatát alapvetően meghatározó (kotta nélküli) nyomtatott gyűjtemény, az első olyan énekeskönyv, amely nagy mennyiségben tartalmaz magyarra fordított német korálokat.¹⁴ E szokás fő tételének népzenei gyűjtésekben előkerült,¹⁵ latin szövegekkel tarkított változatát Kodály Zoltán feldolgozta a *Gergelyjárás* (1926) című gyermek- és női kari művében. A Zala vármegyei, mai szlovéniai Göntérháza néphagyománya őrizte meg „Szent Gergely doktornak” kezdetű köszöntőjét az alábbi szöveg- és dallamváltozatban. Hallható a BTK Zenetudományi Intézet Hangarchívumában.¹⁶

Moderato

Szent Ger-gely dok-tor-nak, hí-res ta-ní-tó-nak
az ó nap-ján, Ré-gi szo-kás sze-rint
men-jünk Is-ten sze-rint is-ko-lá-ba.

2. Lám, a madarak is / hadd szaporodjanak, / majd eljönnek.
A szép kikeletkor / sok szép énekszóval / zengedeznek.
3. Mind ily erdőhelyben, / mind gyümölcsös-kertben / fiatal pár,
Nevelkednek ifjak, / gyermekek, úrfiak / Isten által.
4. Ily helyben királyok, / úrfiak, császárok / tanítatnak,
A szegény árvák is, / elhagyott fiak is / tanítatnak.
5. Ti is ezenképpen / jertek el hát szépen / iskolába,
Ahol szép tudományt, / vegyetek adományt / magatoknak.
6. Nem jó tudatlanul / felnőni parasztul / e világra,
Mert így emberségre / nem mehet semmire / ez országban.

7. Szülőknek öröme, / mint drága szép gyöngye, /
kisgyermek, /
Krisztus int titeket, / mint szüleiteket, / eljő-
jetekek!
8. Krisztus Urunk régen / itt a földön lévő /
gyermekkorban,
Szeretet rendelvén, / ülvén doktorok közt /
a templomban.
9. Hogyha nem adhattok / minékünk diákok / há-
zatokból,
Papírosra valót, / adjatok adományt / javatokból!
10. Szerelmes öcsém, / kik leszték társaim, / jertek
el hát,
Jó tanítónk vagyon, / áldja meg az Isten, / ki
minket vár.
11. Jöjjetek mivelünk, / azért idejöttünk, / kis-
gyermek, /
Mert szép a tanulás, / mind Istentől áldás / reá
nézve.
12. Az Isten áldása / és szent adománya / házatokon,
Maradjon mindvégig, / a világ végezetig / jószág-
tokon! ■

JEGYZETEK

- 1 RMDE XVIII. sz. 1/1: 66. o. 941–946. sor.
2 Uo. 15. o. 1–4. sor.
3 Uo. 37. o. 77–89. sor.
4 Uo. 16. o. 33–34. sor.
5 Uo. 77. o. 1270–1273. sor.
6 Uo. 17. o. 69–72. sor.
7 Uo. 20. o. 149–152. sor.
8 Uo. 20. o. 165–168. sor.
9 Uo. 46. o. 346–349. sor.
10 Uo. 48. o. 410–417. sor.
- 11 Teljes szöveg: RMKT XVII. sz. 17: 169–187., 904–909. o., 53/I. és 53/V. sz.
12 Magnó – 02144A. *Zenatudományi Intézet Hangarchívum*. <https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/7444/?t=00%3A02%3A46#record-66213>. (Megtekintés: 2022. április 8.)
13 RMKT XVII. sz. 17: 260–261., 942–943. o., 79/II. sz.
14 Új kiadásai: 1703, 1706, 1718, 1780, 1781.
15 Lásd pl. MNT 2: 102–112. sz.
16 Magnó – 02004A. *Zenatudományi Intézet Hangarchívum*. <https://zti.hungaricana.hu/hu/audio/7206/?t=00%3A00%3A24#record-53789>. (Megtekintés: 2022. április 8.)

FELHASZNÁLT IRODALOM

KRITIKAI SZÖVEG- ÉS DALLAMKIADÁSOK

- A karácsonyi ünnepkör színjátékai Magyarországon (11–18. század)*. A magyar, latin és német nyelvű forrásokat feltárta, s. a. rend., bev. Kilián István. A zenei vonatkozásokat feltárta, közr. Kóvári Réka. A szlovák nyelvű forrásokat feltárta, közr. Kovács Eszter. Szerk., lekt., bev. Medgyesy S. Norbert. Ráció Kiadó, Budapest, 2017.
- FERENCZI Ilona 1988. *Graduale Ecclesiae Hungaricae Epperiensis 1635*. 1–2. köt. MTA Zenatudományi Intézet, Budapest. (Musicalia Danubiana 9/A–B.) Web: https://zti.hu/files/kiadvanyok/MusicaliaDanubiana/MusicaliaDanubiana_09_Graduale_1635_1.pdf; https://zti.hu/files/kiadvanyok/MusicaliaDanubiana/MusicaliaDanubiana_09_Graduale_1635_2.pdf. (Letöltés: 2022. március 25.)
- KERÉNYI György (szerk.) 1953. *Jeles napok*. Akadémiai Kiadó, Budapest. (A Magyar Népzene Tára [MNT] 2.) Web: https://adt.arcanum.com/hu/view/MagyarNepzeneTara_02/?pg=155&layout=s. (Megtekintés: 2022. március 25.)
- Ludi scaenici linguae latinae protestantium in Hungaria e saeculo XVII–XVIII. Magyarországi latin nyelvű protestáns iskoladrámák a XVII–XVIII. századból*. S. a. rend. Alszeghy Zsoltné – Lóránt István – Varga Imre. Bev., jegyz. Varga Imre. Argumentum Kiadó, Budapest, 2005.
- Protestáns iskoladrámák*. 1–2. köt. S. a. rend. Varga Imre. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989. (Régi Magyar Drámai Emlékek [RMDE], XVIII. század 1/1–2.) Web: <https://szovegtar.iti.mta.hu/hu/muvek/protest%3%A1ns-iskoladr%C3%A1m%C3%A1k-i/>; <https://szovegtar.iti.mta.hu/hu/muvek/protest%3%A1ns-iskoladr%C3%A1m%C3%A1k-ii/>. (Megtekintés: 2022. március 25.)
- Evangélikus és református gyülekezeti énekek (1601–1700)*. Szerk., jegyz. H. Hubert Gabriella. S. a. rend. Vadai István (szövegek) – Ecse-di Zsuzsanna (dallamok). Balassi Kiadó, Budapest, 2016. (Régi Magyar Költők Tára [RMKT], XVII. század 17.) Web: https://medit.lutheran.hu/files/rmkt_17_szazad_17_kotet.pdf. (Letöltés: 2022. március 25.)

ELEMZÉSEK ÉS GYAKORLATI KIADÁSOK

- Dicsérvétek az Urat. Római katolikus népénektár liturgikus énekekkel, erdélyi változatokkal*. Szerk. Geréd Vilmos et al. Római Katolikus Érsekség, Gyulafehérvár, 1993, 2007, 2014.
- Éneklő Egyház. Római katolikus népénektár – liturgikus énekekkel és imádságokkal*. Szent István Társulat, Budapest, 1985.
- Jelenti magát Jézus. Válogatás a magyar népzene keresztény szellemiségű anyagából*. Szerk. Joób Árpád. Luther Kiadó, Budapest, 2009.
- KILIÁN István 2002. *A piarista dráma és színjáték a XVII–XVIII. században*. Universitas Kiadó, Budapest.
- KILIÁN István 2005. A gergelyezés szokása a 18. században néhány jezsuita iskolában. In: *Mindenes gyűjtemény. Tanulmányok Küllös Imola 60. születésnapjára*. 1. köt. Szerk. Csörsz Rumen István. ELTE BTK Folklor Tanszék, Budapest. (Artes Populares 21.) 375–386. o.
- KILIÁN István 2010. Eisenberg reprezentatív, zenés gyermekelőadása Eperjesen. In: Tóth Orsolya (szerk.): *Színház, dráma, irodalom. Tanulmányok a 70 éves Nagy Imre tiszteletére*. Pro Pannonia, Pécs. 122–136. o.
- MEDGYESY S. Norbert 2019. *Iskoladrámák. Színjátékok, énekek és ünnepek a XVII–XVIII. századi magyarországi iskolakultúrából*. Magyar Művészeti Akadémia Kiadója, Budapest.
- PINTÉR Márta Zsuzsanna 2019. *A történelmi dráma alakzatai a 16–18. századi magyar irodalomban*. Uránia Ismeretterjesztő Alapítvány – L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- VARGA Imre 1988. *A magyarországi protestáns iskolai színjátszás forrásai és irodalma. Fontes Ludorum sceniorum in scholis protestantium in Hungaria*. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest. Web: https://library.hungaricana.hu/hu/view/MTAKonyvtarKiadvanyai_EKK_23/?pg=0&layout=s. (Megtekintés: 2022. március 25.)
- VARGA Imre 1995. *A magyarországi protestáns iskolai színjátszás a kezdetektől 1800-ig*. Argumentum Kiadó, Budapest. (Irodalomtörténeti Füzetek 138.)

Credo – evangélikus folyóirat,
a Magyarországi Evangélikus Egyház folyóirata

Főszerkesztő: Isó M. Emese

Szerkesztők: Bojtos Anita, Csermelyi József, Mádl Janka

A szerkesztőbizottság tagjai: Fabiny Tibor, Gáncs Tamás, Próhle Gergely, Tevelj Arató György

Szerkesztőség és kiadóhivatal

1085 Budapest, Üllői út 24.

Tel.: +36-1/317-5478

E-mail: credo@lutheran.hu

Olvasószerkesztő: Miklósné Székács Judit

Korrektor: Diószegi Rita

Műszaki szerkesztő: Török Andrea

Lapterv: Jánosi Nikolett

A borítón Sipos Fanni *Iskola, iskola, ki a csuda jár oda – Szolidaritás a tanárokkal* című munkája látható.

Kiadja a Magyarországi Evangélikus Egyház Luther Kiadója

www.lutherkiado.hu

Felelős kiadó: Antal Bálint

ELŐFIZETŐI DÍJAK A 2022. ÉVRE:

Előfizetés egy évre: 4800 Ft

Egy szám ára: 1300 Ft

A *Credo* digitálisan is előfizethető a Luther Kiadó webáruházában.

Digitális előfizetés egy évre: 1800 Ft

Fél évre: 900 Ft

Egy digitális lapszám ára: 450 Ft

Nyomdai kivitelezés: Prime Rate Kft.

Felelős vezető: dr. Tomcsányi Péter

ISSN 1219-6800 (nyomtatott)

ISSN 2786-2631 (online)

A természet értékeinek védelme közös ügyünk és keresztény felelősségünk. Ebből a megfontolásból a Credo evangélikus folyóirat Impact natural környezetbarát papíron jelenik meg.

Az oktatás ügye, sőt a felekezetek és az oktatás ügye mint téma nem csak belső egyházi vagy intézményi kérdés, ellenkezőleg: a teljes társadalmat érinti. Elég arra gondolnunk, mit is várunk az iskoláktól, oktatóinktól. Evangélikusként talán olyasmit válaszolhatunk, hogy elsősorban segítsék fellelni a Szentlélek mindenkiiben munkáló erejét, s bármit is tanítsanak, életükkel mutassanak mindig Krisztusra. Ezt a felelősséget azonban a teljes hívő közösségnek viselnie kell. Sok tekintetben értékvesztett társadalmunkban és korunk zilált oktatási rendszerében az iskola vitathatatlan szereplő az egyházi élet szempontjából: ezt vallotta Luther Márton, és ehhez tartotta magát az államosítások idején Ordass Lajos püspök is – hiszen a „kisiskolások meg a nagydiákok az egyház vetőmagja és forrása”. Mi sem vállalhatunk kevesebbet: a párbeszédre nyitott, oktató egyház társadalom- és nemzetmegtartó erővel bír.

Az iskolafenntartó protestáns tradíció megőrzése és megélése mellett keresnünk kell a tudásközvetítés modern formáit, támogatnunk kell a tanítványi életformát, és nem elégedhetünk meg azzal, hogy csupán az elitképzésben legyen szerepünk, ezért újra és újra nyitnunk kell a leszakadó rétegek felé. Bár az oktatáshoz kapcsolódó megannyi kérdés közül csak néhányat tudunk felvillantani e száz oldalon, reméljük, hogy lapszámunk segít a párbeszéd kiszélesítésében.

ASZTALOS GYÖRGY, BACSKAI KATINKA, BLÁZY ÁRPÁD, BOJTOS ANITA, BORÓKAY ZSÓFIA, BUJDOSÓ ERIKA, CSERMELYI JÓZSEF, DEMETER IRÉN, FERKAI ANDRÁS, GADÓNÉ KÉZDY EDIT, HARASZTI SZABÓ PÉTER, HORKAY HÖRCHER FERENC, HORVÁTH ORSOLYA, ITTÉS SZILVIA, JELÉNITS ISTVÁN, KAMARÁS ISTVÁN OJD, KODÁCSY-SIMON ESZTER, KONDOR BOGLÁRKA, KORZENSZKY RICHÁRD OSB, LACKFI JÁNOS, MEDGYESY S. NORBERT, MORVAI LAURA, NAGY OLIVÉR, ÓZE SÁNDOR, PATAT HÉDI, PAYER IMRE, PETRÓCZI ÉVA, PUSZTAI GABRIELLA, SCHALLER BERNADETT, SIMON Z. ATTILA, SISKA PÉTER, SZ. NAGY GÁBOR, SZAKÁL FERENC PÁL, SZÓTS ZOLTÁN OSZKÁR, URBÁN GYULA

kutatni | közreadni | tanulni

